

Sedat ULUGANA*

GIDIKZADELER

VE MİLİSLİĞİN KISA BİR ANATOMİSİ

Günlerden bir gün sürüsüyle, arkasında ata binmiş birkaç çocuğu ve eşiyle Cafer, Van dolaylarından yola çıkıp Erciş'e gelir. Erciş'in çıkışındaki çeşmeye çadır kurar. Erciş'in ahalisi meraklı. Ziyaretçiler geldikçe, adam "gıdık" keser. "Gıdık" ahalinin genç keçilere taktığı isimdir. Ahali de kendisine bu lakabı takar. Yaz aylarının ortasında "Gıdık Cafer", keçi sürüsünü alıp Zilan'daki Aladağlara olatmaya götürür. Kürt aşiretleri, bu esrarengiz misafirperver adama fazlasıyla yardım eder. Yıllar birbirini kovalar. Adam, Celali aşiret konfederasyonunun bölgedeki alt bileşeni "Sori kabilesine, deyim yerindeyse transfer olur. Gıdık Cafer artık aşiret sahibidir. Hem misafirperver, hem zengin hem de aşiret sahibi bir Kürt olup çıkar. 1915 yılında öldüğünde, oğlu "Gıdıkzade İdris" kırklı yaşlardadır. Kalkan aşiretinin önde gelenlerinden Tahir Bey'in

kızı Zarife ile evlidir. Babasından işleri devralır. Aladağlardaki Kürt beyleriyle ticari ilişkilerini geliştirir. Böylece, Van Gölü çevresinin ilk şirketini, Nazlı'nın Ali ile ortaklaşa kurar. Şirkete de "Aladağlar ticaret" ismini verirler. Zilan Dağları'ndaki (resmiyette Aladağlar) Kürt obalarından satın aldıkları ve kendi yetiştirdikleri küçükbaş hayvanları, gemi ile Tatvan'a oradan da çeşitli vasıtalarla çobanlar eşliğinde, Antep'e götürüp satarlar. Bu ticaret sayesinde gün geçtikçe, Gıdıkzade İdris, Kürtlerin deyimiyile "İdrisê Cewo" zenginleşir.

RUSLARIN ZILAN VADİSİ İŞGALI VE "İŞBİRLİKÇİ" AHALİ

Ruslar 1915 Eylülünde Zilan Vadisine Kazak birliklerini gönderdiğinde, yöre Kürtlerinin çoğu, küçükbaş hayvanları için kış hazırlıkları yapmak-

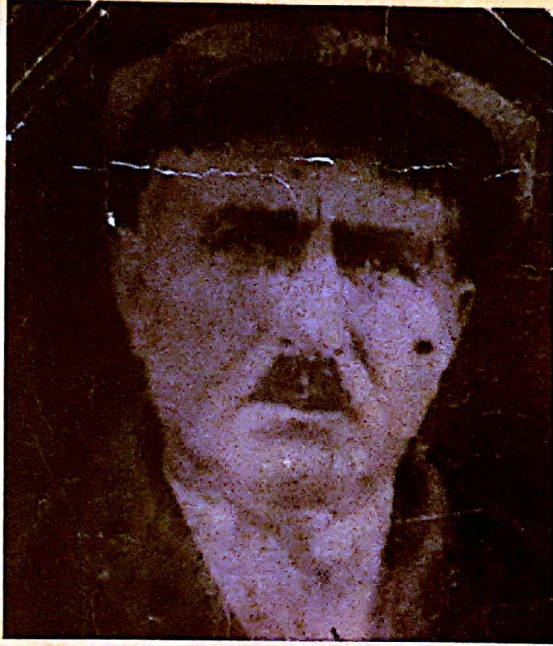
Gıdıkzadeler, Van bölgesinde deyim yerindeyse yaklaşık bir asır "hüküm sürdüler." 1925-1938 yılları arası devletin raportörlerinin tanımıyla "Türklüğe meraklı Kürt ailelerden" biri olan Gıdıkzadeler, cumhuriyetle yaşıt Kürt sorununun bir levhası olarak hala duruyorlar. Günümüze kadarki bütün Kürt hareketlerinin bazı safhalarında bu tür ailelerle karşılaşmamız mümkün. Asimilasyonun çok kapsamlı geliştirildiği Kürt coğrafyasında, bu tür ailelerin "sorunun nedeni mi yoksa sonucu mu" olduğu sorusu da önemli.

taydı. 10'dan fazla kabile 2 aşiret adı altında toplanmıştı: Ademan ve Haydaran. Haydaranların Hüseyin paşaya tabiyeti ve Malazgirt dolaylarında Ruslara yenilmeleri, Ademanları Ruslara karşı yalnız bırakmıştı. Ademanlarda en etkin kabile Bekiran ve önde geleni de Maruf Ağa idi. Dönemin tanıklığına göre, Maruf Ağa ve beraberindeki 200 kadar Ademan atlısı, Mozelan, Delevurd mntıkasında Rus birliklerine saldırır. Mitralyöz ateşine karşı geri çekilmek zorunda kalan Ademan atlılarından Maruf Ağa, Şeyh Çerkez dâhil 15 kişi yaşamını yitirir. (Bu 15 kişinin toplu mezarı Erciş'in İkizçalı (Kornir) köyündedir.) Kalan atlılar dağılmak zorunda kalır. Ademanların yenilmesinden sonra, Zilan Vadisi, Kazak birlikleri tarafından yağmalanır. Yöreden çok sayıda nüfus güneye ve batıya göç eder. Örneğin Yaşar Kemal'in ailesi de bu günlerde, Arnês Köyü'nden,

Çukurova'ya göç edenlerden. Kendi anlatımına göre abisi Mahir de Ruslarla savaşırken yaşamını yitirir. Abisinin de bu 15 kişilik grup arasında olması bir ihtimal.

Rus birlikleri, Zilan Vadisi'nden Erciş'e girdiklerinde hiçbir direniş ile karşılaşmaz. Onları, badem bıyıklı Gıdıkzade İdris ve ticaret arkadaşları karşılar. Şehir, yeni yerine taşınmıştır. Eski şehir, Van Gölü'nün suları altında kalmıştır. Şehrin yarısı Türkmen ve Ermeni yarısı ise Kürt. Konuşulan dil ise Kürtçe ve Ermenice. Ermeniler, Rusların gelişinden memnun zira Hamüdiye Alayları'nın katliamları sonucu Ermeni nüfusun büyük bir kısmı öldürülmüştür. Şehirli Kürtler kayıtsız, Türkmen ahali ise tedirgin ve işbirliğine hazırdır. O günlerde çekilen bir fotoğraf, az çok bu işbirliğini ya da en azından taraflar arasındaki

1923 yılında Erciş'in ilk belediye başkanı olan İdrîsê Cewo'nun makamı bazı Kürt ailelerin sürgünüyle güçlenerek Geliyê Zilan katliamındaki rolünü belirler. 1925 yılında Kemalist rejimin Kürtlere yönelik haksız girişimleri sonucu Çakırbey Karakolu'na Kürt İsyancılar tarafından saldırı gerçekleştirilir. İdrîsê Cewo, Erciş'in etrafına yığınaklar yaptırıp, Karaköse (Ağrı) ordugâhından kalkan uçaklar ile isyanı bastırır.

sorunsuzluğu kanıtlar niteliktedir. Sonrası ma-lum. 1917'de Rusya savaştan çekilince, Ali İhsan Paşa (Sabis) komutasındaki Osmanlı Ordusu geri kalan Ermeni nüfusu da kırimdan geçirir. Erciş'te, 2 yıllık Rus işgali süresince Gıdıkzade İdris ve ona tabi yerleşik Türkmen ahali, tek bir muhalif yönelimde bulunmadıkları gibi, Rus komutanlarla da iyi ilişkiler kurmuşlardır. Rus Ordusu, Erciş'i terk ettiğinde ise, korumasız Ermeni nüfusa iyi davranmadıkları söylenir.

İLK BELEDİYE BAŞKANI VE OTORİTE SORUNU

Osmanlı Devleti hukuken ortadan kalktığında, 1923 yılında Erciş'te belediye kurulur. İlk başkanı da Gıdıkzade İdris olur. Bu tarihten sonra, kendisinin lakabı "Reis Bey", ailesininki ise "Reisgiller" olarak değişecektir. Aşiretler, cumhuriyetin kurulmasıyla zayıflayacak, "Türklüğe me-raklı bazı Kürt ailelerin" konumu güçlenecektir.

"Reisgiller" ailesinin o zamanki durumu fazlasıyla bu tanımlamaya uyuyordu. Geçen süre içinde, Erciş'te siyasi otorite olan bu aile aşiretlerle olan ilişkilerini de gözden geçirir. Öncekilerinin tersine, artık aşiretlerden dostluk değil itaat bekleyeceklerdi. Aşiretler nezdinde ise siyasi otorite "Kör Hüseyin Paşa"dır. Şeyh Sait hareketi patlak verdiğinde, Molla Said-i Kürdi'nin (Bediüzzeman) telkiniyle Kör Hüseyin Paşa tarafsız kalacaktı. Bu durum, ikiliye ödül olarak değil, ceza olarak dö-necekti. Kör Hüseyin Paşa ve Said-i Kürdi'nin de içinde bulunduğu bir kabile (daha çok Van, Muş, Ağrı üçgenindeki önde gelen aileler) Anadolu'ya sürgün edilir. Böylece Gıdıkzade İdris, tek otorite haline gelir.

Kemalist rejimin 1925'te aldığı bir dizi karar, daha çok Kürt inkârına yönelik tutumlar, Kürt-çenin gündelik şehir yaşamında yasaklanması vb. yönelimler bütün Kürtlerde olduğu gibi, Zilan Dağları'ndaki Kürtlerin de, şehir ile olan bağları-

ni zayıflatır. Böylesi bir ortamda, Ağrı Dağı'nda ilk silahlar patladığında, Gıdıkzade İdris'in tarafı ve misyonu hazırdır bile. Erciş havalisinde oluşturulacak milis kuvvetlerinin piyade kumandanı o olacaktır. Nitekim Zilan'ın Çakırbey Karakolu'nun, Kürt isyancılar tarafından saldırıya uğramasından hemen sonra, Gıdıkzade İdris ve maiyetindeki adamlar, Erciş'in etrafına yığınak yapar ve şehre saldıran Kürt isyancıları, Karaköse (Ağrı) ordugâhından kalkan uçakların yardımıyla püskürtmeyi başarır. Bu şehir saldırısından hemen önce gelişen süreç ilginçtir. Keza, Kör Hüseyin Paşa'nın oğullarının, İdris'e Ağrı İsyanı'na destek vermesi için bir mektup verdiği ve İdris'in bu mektuba olumlu yanıt verdiği söylenir. Kemal Basoğlu, "Delal" adlı çalışmasında bu iddiayı biraz daha ileriye götürerek, İdris'in Ağrı İsyanı' sürecinde isyancılarla birkaç kez görüştüğünü, toplantılara ev sahipliği yaptığını ve bu toplantılarda yöresel Kürt kıyafetleri giydiğini, herkesten daha fazla "isyan" taraftarlığı yaptığını söyler. Basoğlu, sonuç olarak da Zilan Katliamı'nın, Gıdıkzade İdris'in (Kemal Basoğlu'nun deyişiyle İdrisê Cewo) provokasyonu sonucu yaşandığı çıkarımında bulunur.

"ZILAN KASABI"

Dönemin bütün Kürt katliamları gibi, 1930 Zilan katliamı da iki-üç ay gibi kısa bir zaman zarfında gerçekleşecekti. Ağrı sahasında sıkışıp kalan Kürt isyancılar, hareket sahalarını genişletmek için Zilan Vadisi'ne girince, Zilan'a da asker akacaktı. İki haftalık şiddetli çarpışmalardan sonra, Kürt isyancılar soluğu İran sınırında alacaktı. Geriye kalan sivil Kürtleri ise (daha çok, çocuk ve kadın) çok kötü şeyler bekliyordu. Ordu birliklerinin bir-

kaç genel taramasından sonra, daha önce Kürt isyancılar tarafından dağıtılan 15. Seyyar Jandarma Alayı'nın yerine Albay Derviş Bey komutanlığında bir alay teşkil edilecek ve bu alayın görevi sözde "eşkya takibi" olacaktır. Özünde ise bu alay, deyim yerindeyse "katliam alayı" olacaktır. Bölgenin bütünüyle Derviş Bey tarafından bilinmesi imkânsızdı. Bu konuda en büyük yardımcıları "milisler" olacaktır. (Milisliğin, şimdiki köy koruculuğuna hemen hemen tam karşılık geldiği söylenebilir.) Milis piyade kumandanı İdris, etrafına topladığı binlerce milisle Derviş Bey'in eşliğinde Zilan Vadisi'ne girdiğinde, kendini Ağrı İsyanı ile alakalı gören herkes kaçmıştı bile. Sonuç olarak, İdris'in yönlendirmesiyle, Derviş Bey alayı 1930'un yazında 15 bine yakın Kürdü, muhtelif vadilerde katletti. Katliamdan sağ kurtulan herkesin, Gıdıkzade İdris için ortak tanımını "Zilan Kasabı"dır. Tek bir tanık yoktur ki, Zilan Katliamı'na dair söze başladığında onun ismini kötü anmasın. Öyle ki, Dengbej Şakiro'nun, Zilan Katliamı'na dair söylediği bir ağıtta, İdris'in katliamdaki rolünü az çok gözler önüne seriyor. (Bu ağıt, Hemê Heci'nin 2005 yılında çıkan "Huner" adlı albümünde "Keremê Eli" adıyla söylenmiştir.)

Min dëna xwe dayê
Dewrêş Begê, Şewketê Wanî, Îdrisê Cewar
Efendi
Nava çarşiya Erdîşê da meş meş dikir.
Li ber qîşle qawuşê eskeriyê disekinîn
Xwe ra şêwr û mişêwre kir
Nav li cenderma dixistin
Digotin hûnê derbekî bi dest bedena Keremê Eli
Kekê Fadîmê û bavê Silhê
Em ê hingav bizaninin
me heyf vekir li Gelyê Zilan

Bu ağıtın kafiyesini bozarsak Türkçe karşılığı yaklaşık olarak şöyledir:

Derviş Bey, Vanlı Şevket, İdrisê Cafer Efendi
Erciş çarşısında birlikte dolaşıyorlardı
Askerlerin kışla ve koğuşlarının yanında durup,
Birbirlerine danışıp, birbirleriyle tartışıyorlardı
Jandarmaları da kışkırtıp
Diyorlardı ki (onlara-jandarmalara)
Fadime'nin abisi, Selahattin'in babası Keremê
Eli'yi öldüreceksiniz ki (ölümcül darbeyi vuraca-
caksınız ki)
O zaman bileceğiz ki, Bütün Zilan Vadisi halkın-
dan intikamımızı almışız.

Keremê Eli, isyanla ilgisi olmayan bir adli tutuklu olduğu halde, "İdris'in yönlendirmesiyle", Erciş Hapishanesinden çıkarılıp, İdris'in evinin avlusunda kurşuna dizilir. Sebep, Kerem'in, Zilan'daki bir aşiretin önde gelenlerinden olmasıdır. Dönemin tanıklığına göre yüzlerce Kürt İdris'in avlusunda kurşuna dizilir. Bu tanıklardan biri de o günlerde çocuk olup, bugün hayatta olan 101 yaşındaki Hacı Tahir Nas'tır.

İdris'in etrafına topladığı milislerin çoğunluğu Türkmen ahaliden olmakla birlikte bazı Kürtler de milis olarak İdris'in etrafındadır. Katliam bittikten sonra, yöredeki bütün Kürtlerin mallarına, davar sürülerine, ziynet eşyalarına el konulacak ve bu "ganimetler" ile her milis zengin birer bey olacaktır. Örneğin belediyede tellal olan Şerif, milislikten sonra bir köye ağa olur. Köy köy dolaşan Topal Sıdık, bir aşirete ait bütün köylere el koyar. Şeyh Taho ve Memê Hemze adlı milisler, birer çoban iken, Süphan Dağı çevresini haraca bağlarlar. Marabalık yapan Türkmen ahali milislikten koyun ve keçi sürüsü sahibi olur. Kısacası "Aladağlar" şirketinin sahibi Gıdıkzade İdris, Kürtlerin deyimiyle "İdrisê Cewo", Türkmen ahalinin deyimiyle de "Ağabey" katliamdan sonra servetine servet katar. Sonraki yıllarda, çevre vilayetlerdeki Kürt tüccarlarla ticari ilişkiler kuran İdris, İstanbul piyasasına açılır.

"REİSGİLLER" VE HALİS ÖZTÜRK İLE MECLİS GÜNLERİ

Gıdıkzade İdris, Soyadı Kanunu'yla "Erdiñç" soy ismini aldıktan bir yıl sonra kalp krizinden ölür. Yıl 1935'tir. İşleri bu sefer de kardeşi Süleyman Erdiñç devralır. Yıllarca belediye başkanlığı yapar, saltanatı 1955 yılına kadar devam eder. CHP'nin yemekli bir toplantısında, iddiaya göre, zehirletilir. Abisi İdris'e göre daha sönük olan Süleyman, tanıkların ifadelerine göre "gaddarlıkta" abisini katlar. Zilan'daki bütün yaylalar onun tekelindedir ve Ali Nazlı adlı eski milis ile birlikte Mecburi İskân Yasası'nın 1948'de kaldırılmasından sonra, köylerine geri dönen Kürtlerden adeta "vergi" almaktaydı. Örneğin, Hasan Gürbüz adlı tanığın ifadesine göre, kendisinden üç yüz koyun istenmiş. Benzeri örnekleri çoğaltmak mümkün. Kemalist cumhuriyetin ruhunu iyi idrak eden İdris'in oğlu Sait'le ilgili planları vardır. Örneğin, Van'dan komşu il Ağrı'ya doğru dürüst yol yok iken, oğlu Sait'i kendi arabasıyla Erzurum'a okula gönderir. Sait, Erzurum'da üniversite dâhil eğitimini bitirdikten sonra, Erciş'e dönüp, amcası Süleyman'dan hemen sonra Belediye başkanlığı yapacaktır. Ailenin cumhuriyet tarihi boyunca hiçbir şekilde CHP'den şaşmadığını da eklemek gerekir. Demokrat Parti'nin bütün Anadolu illeri gibi, Van ve çevresinde de CHP'yi zorlayınca, 1957 yılında CHP listesinden, Seyyid Abdülvahap Altunkaynak, daha sonra başbakanlık da yapacak olan Ferit Melen ile birlikte Van'dan milletvekili seçilir. Sonraki yıllarda da Van ve Hakkâri Senatörü olur. Gıdıkzade Sait Erdiñç'in meclis günleri kendisine göre "çok ilginç" geçer. Kendisiyle daha önceki yıllarda yapmış olduğum mülakatta, dönemin bütün Kürt simalarıyla tanıştığını, Babasına karşı savaşan, Ağrı İsyanı'nın isyancısı Halis Öztürk ile farklı partilerden olmalarına karşın çok yakın arkadaş olduklarını da söylüyordu. Halis Öztürk ile ilgili şöyle de bir anekdot aktarıyordu: "DP'nin son zamanlarında, asker, varlığını iyice hissettirmeye başlamıştı. Bütün mebusları ve çalışmaları takip ediliyordu. Partinin üzerinde büyük bir baskı vardı. Bir gün Halis Bey ile meclis lokantasında karşılaştık, halini, hatırını sorduğumda, hiç unutmam şöyle demişti: "Yahu ben Ağrı'da bir ordu ile savaştığımda, her gün evime gidip gelebiliyordum. Şimdi Demokrat Parti'den mebus oldum, bu p...nkler yüzünden Ağrı'ya gidemiyorum. CHP'li, DP'li bütün mebuslar gülmekten yerlere serilmişti. Halis Bey'in bu tatlı siteminden sonra, darbe oldu. Kendi gözlerimle gördüm. DP'li milletvekillerini

çöp arabalarına bindirerek kışlalara götürdüler."

Sait Erdiñç'in mebus olduğu dönemde Erciş Kürtlerinden bir heyet, Ankara'ya gidip Celal Bayar ve Adnan Menderes ile görüşür. Konu, yerleşime yasak Zilan Vadisi'nin tekrar yerleşime açılmasıdır. Sait Erdiñç, yerleşime yasak olan vadi kendi ailesinin tasarrufu altında olduğu için, yerleşim yasağının devamı için ısrar eder.

Sonuç olarak; Gıdıkzadeler, Van bölgesinde günümüze kadar yaklaşık bir asır deyim yerindeyse "hüküm sürdüler." 1925-1938 yılları arası devletin raportörlerinin tanımıyla "Türklüğe meraklı Kürt ailelerden" biri olan Gıdıkzadeler, cumhuriyetle yaşıt Kürt sorununun bir levhası olarak hala duruyorlar. Günümüze kadarki bütün Kürt hareketlerinin bazı safhalarında bu tür ailelerle karşılaşmamız mümkün. Asimilasyonun çok kapsamlı geliştirildiği Kürt coğrafyasında, bu tür ailelerin "sorunun nedeni mi yoksa sonucu mu" olduğu sorusu da önemli.

* Mardin Artuklu Üniversitesi, Kürt Dil ve Kültürü Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi